

деляют общественное развитие. Все идеи, мировоззрения являются лишь выражением материальных отношений.

Диалектический метод дал автору инструментарий для рассмотрения изучаемых процессов в историческом развитии. Весь характер изучаемого периода исследуется в его внутреннем противоречии. Тема (такая-то)... предстает как часть общего бытия людей в процессе труда, производства материальных благ и отношений между ними. Анализ политики (или еще чего-либо) в конкретно исторических условиях позволил соотносить события изучаемого периода с современной практикой, выявить и учесть опыт прошлого.

Сравнительно-исторический метод сориентировал автора на исследование системы (избранной тематики) в условиях изменяющихся социально-экономических отношений. Сопоставляя различные этапы развития с присущими им временными характеристиками, следует отметить, что этот метод дал возможность реконструировать тенденции развития и их общий ход, и помог выявить тождества и различия в общем процессе.

Статистический метод позволил выявить некоторые количественные соотношения в совокупности всех факторов. Статистические данные наглядно продемонстрировали направленность социального процесса в таких вопросах, как потери художественной интеллигенции Белоруссии в годы сталинских репрессий. Этот метод показал, что социальный состав, профессиональная структура интеллигенции, ее культурный уровень — это совокупность факторов, с которыми взаимодействовал тот или иной процесс в белорусском обществе первой половины XX в. Состав населения Белоруссии был многонациональным, куда входило множество представителей различных народностей, различающихся по уровню культуры и образования. Развитие национальных школ и национальных культур имело характер устойчивой тенденции, и многие народы, населявшие Белоруссию, в 20-е годы получали доступ к мировой культуре через российскую систему образования, культуру и искусство.

Привлечение биографических материалов позволило учитывать многие детали, так необходимые для создания полной картины. Личная судьба и особенности жизни главных участников более полно иллюстрировали характер и особенности исследуемого исторического процесса.

Становление в стране новых тенденций совпало с модернизацией общества. Автор считает адекватным определение этого общественно-исторического феномена, данное В. В. Шелохаевым: «Модернизация в широком смысле слова, — в его интерпретации, — это переход от традиционного общества к современному, открытому обществу, как в общемировом, так и в региональном масштабе. В узком же смысле слова модернизация — это исследовательский метод, подход к изучению исторического процесса».

Модернизированное либеральное общество не признает государственной монополии на (что-то по теме), считает недопустимым сосредоточение в руках кого бы то ни было права на истину в последней инстанции в научном исследовании исторического процесса. Каждый последующий ученый идет своим путем, находит новые источники, ио-новому их осмысливает и открывает новые взаимосвязи там, где их не увидел его предшественник.

Так было при изучении проблемы исторических судеб художественной интеллигенции Белоруссии в период с 1917 по 1941 год, формирования художественного образования в Белоруссии, исторического университетского образования и других тем, касающихся истории культуры Белоруссии.

Безусловно, предложенные аспекты методологии не исчерпывают полностью всех ее проблем. Думается, что молодые ученые откроют новые подходы и более полно и объективно смогут показать историю Беларуси.

А. П. Жытко

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка (Мінск)

НЕКАТОРЫЯ ПРАБЛЕМЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ПЕРЫЯДУ КАПІТАЛІЗМУ І МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ІХ ВЫРАШЭННЯ

У гістарычнай навуцы да сённяшняга часу захаваўся шэраг стэрэатыпаў, на ненавуковасць якіх даследчыкі не звяртаюць увагі. Мы спынімся толькі на некаторых з іх, каб паказаць, наколькі небяспечна ўжываць тыя ці іншыя паняцці, якія звязаны са складанымі фактамі гістарычнай рэчаіснасці. Як вядома, складаныя факты звычайна маюць часавую і прасторавую працягласць. Вось чаму для навукоўца ўзнікае праблема выяўлення часу пачатку і завяршэння дзеяння складанага факта, а таксама яго прасторавага расіяўсюджвання. У сувязі з гэтым складаны факт гістарычнай рэчаіснасці, у адрозненне ад простага, характарызуецца наяўнасцю сутнасных рыс, якія вызначаюць яго змест. Але ў гістарычным працэсе сутнасныя характарыстыкі ўступаюць у дзеянне звычайна не адначасова, а ў розных храналагічных рамках. У сувязі з гэтым катэгорыя «складаны факт гістарычнай рэчаіснасці» ўжываецца з такімі катэгорыямі, як гістарычны час і гістарычная прастора. Адсюль узнікаюць праблемы пры разглядзе канкрэтнага гістарычнага матэрыялу. Справа ў тым, што складаны факт гістарычнай рэчаіснасці, як і гістарычны час, мае сваю каляндарную працягласць. Але ўступленне ў дзеянне розных

сутнасных складаемых розніца па часе і месцы. Мы можам упэўнена сцвярджаць, што складаны факт гістарычнай рэчаіснасці мае месца і рэальна існуе толькі ў тых выпадках, калі даследчык заўважыць час функцыянавання ўсіх сутнасных рыс, а не толькі адной ці некалькіх з іх. Таму ў даследаванні тыя з першых рыс, якія характарызуюць складаны факт, будуць у гісторыі толькі перадумовай падзеі, а не самой вывучаемай падзеяй. І наадварот, калі хоць адна з характэрных сутнасных рыс складанага факта перастае існаваць, то можна гаварыць і аб пачатку завершанасці складанага факта. Усё іншае ў гісторыі называецца вынікамі, наступствамі і г. д. Абсалютызацыя адной з сутнасных рыс вядзе да няправільных трактовак гістарычнага працэсу.

Для таго каб зразумець сутнасць шматлікіх гістарычных падзей, даць ім навуковую ацэнку, звернемся да некаторых праблем гісторыі Беларусі перыяду капіталізму.

Ва ўсіх даследаваннях, у тым ліку, на жаль, і ў падручніках, сцвярджаецца, што прамысловы пераварот у Беларусі пачаўся з сярэдзіны 20-х гадоў XIX ст. і, у прыватнасці, з пуску ў дзеянне ў 1823 г. паравога рухавіка на Хомскай фабрыцы (Кобрынскі павет) двараніна В. Пуслоўскага. Даследчыкі пры гэтым указваюць, што на фабрыцы, акрамя паравога рухавіка, меліся вадзяны і конскі рухавікі [1, с. 123]. Але пры гэтым не ўказваецца, якая роля ў працы 44 ткацкіх станаў прыпадала на паравы рухавік. Сам факт з'яўлення паравога рухавіка не выклікае пырэнняў. А вось сцвярджанне, што з яго паяўленнем пачаўся прамысловы пераварот у Беларусі, вельмі праблематычна. З метадалагічнага пункта гледжання даследчык павінен дакладна ведаць, што ўкладваецца ў паняцце такога складанага факта, як прамысловы пераварот. Сутнаснымі рысамі прамысловага перавароту выступаюць тры складаныя: наяўнасць машынай працы, вольнай, прафесійнай рабочай сілы і прамысловай буржуазіі. У сувязі з гэтым застаюцца адкрытымі пытанні — хто складаў касцяк рабочай сілы на ткацкай фабрыцы В. Пуслоўскага, калі яго прыгонныя (а сам ён з'яўляўся дваранінам-памешчыкам), то аб якім пачатку прамысловага перавароту можа ісці гаворка?

На самай справе яшчэ да скасавання прыгону ў Беларусі даволі шпарка пачала прымяняцца машынная праца і, звычайна, на прадпрыемствах, заснаваных дваранамі-памешчыкамі. Але гэта не сведчанне таго, што прамысловы пераварот пачаўся з сярэдзіны 20-х гадоў XIX ст. Без наяўнасці свабоднай прафесійнай рабочай сілы гаварыць аб ім не прыходзіцца. З'яўленне паравога рухавіка — гэта толькі перадумова прамысловага перавароту, а не сам пераварот. Аб ім можна гаварыць толькі пасля правядзення ў жыццё рэформы 1861 г. Праўда, у Беларусі, у параўнанні з унутрырасійскімі рэгіёнамі, яшчэ да рэформы 1861 г. меліся катэгорыі незапрыгоненых людзей (шляхта, якая не даказала свайго паходжання, вольныя людзі, вольныя хлебапашцы, чыншавікі, аднадворцы, панцарныя баяры і г. д.), якія патэнцыяльна маглі складаць атрад рабочых на фабрыках і заводах. Аднак у беларускай гістарыяграфіі практычна не праводзіліся даследаванні па праблеме крыніц папаўнення рабочага класа ў дарэформенны перыяд. Гаварыць аб тым, калі ў асноўным завяршыўся прамысловы пераварот, можна толькі тады, калі даследчык даказа, што ў той ці іншы час узровень фабрычна-заводскай вытворчасці пераўзышоў узровень рамеснай і мануфактурнай вытворчасці, узятых разам.

У савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі ўкараніўся міф і аб тым, што буйное дваранскае землеўладанне разам з сялянскім дробназемельным уладаннем з'яўлялася прычынай Першай, а потым і наступных рэвалюцый. Разам з тым, на наш погляд, нельга так адназначна падыходзіць да азначанай праблемы. Калі б навукоўцы задаліся такімі пытаннямі, як: «Чаму ў Беларусі найбольш узорныя, перадавыя гаспадаркі належалі памешчыкам-латыфундыстам? Чаму найбольш вядомыя фабрыкі і заводы былі пабудаваны ў іх памесцях? Чаму ў савецкі час на базе гэтых маёнткаў утвараліся першыя камуны і калгасы?», то, відавочна, адказы насілі б іншы характар. Для вядзення таварнай гаспадаркі і яе пашырэння ўзнаўлення неабходна была вялікая колькасць зямлі. Улічваючы, што зямля давала толькі сезонны прыбытак, і тое, што для ўвядзення капіталістычнай сістэмы ў земляробстве патрэбны былі значныя грашовыя сродкі, толькі латыфундысты маглі мадэрнізаваць сельскагаспадарчую вытворчасць. Для дробна- і сярэднеземельных памешчыкаў гэта праблема ў Беларусі была практычна невырашальнай. Калі ва ўнутрырасійскіх губернях памешчыкі атрымлівалі сродкі праз Дваранскі пазямельны банк і іншыя, звычайна камерцыйныя, установы, то пазямельныя дваране Беларусі, якія ў асноўным былі католікамі, крэдытамі Дваранскага банка не маглі карыстацца. Праўда, з 1872 г. распачаў сваю дзейнасць Віленскі камерцыйны пазямельны банк, аднак задаволіць попыт на крэдыты ўсіх жадаючых ён быў не ў стане. Гэта была адна з прычын, чаму менавіта ў Беларусі буйное землеўладанне першым адгукнулася на запыты часу, з'яўлялася носьбітам прагрэсу ў сельскай гаспадарцы [2, с. 96—202, 230—233; 3, с. 3—5].

Складаным фактам гістарычнай рэчаіснасці з'яўляецца і Першая расійская рэвалюцыя. У гістарычнай літаратуры вядуцца спрэчкі аб даце яе пачатку і завяршэння. Каб даць навуковы адказ на гэта пытанне, неабходна звярнуцца зноў-такі да сучаснай метадалогіі. Вызначым асноўныя сутнасныя рысы паняцця «рэвалюцыя» і ўстанавім час уступлення ў дзеянне яе сукупнасных рыс.

На нашу думку, усякая рэвалюцыя ўяўляе сабой: 1) адкрытае, 2) масавае выступленне, 3) за ліквідацыю і карэнную змену існуючага палітычнага ладу. Пачатак дзеяння адной ці дзвюх з указаных рыс — гэта яшчэ не азначае пачатку рэвалюцыі. Толькі пры ўмове, што даследчык у тых ці іншых канкрэтных падзеях выявіць уступленне ў дзеянне ўсіх трох рыс у сукупнасці, можна меркаваць аб пачатку рэвалюцыі. І наадварот, калі адна з гэтых рыс перастае дзейнічаць, то можна канстатаваць, што рэвалюцыя закончылася. У дадзеным выпадку нас цікавіць час завяршэння рэвалюцыі і звязанае з ім пытанне аб паражэнні ці перамозе рэвалюцыі [4, с. 3—6].

Адказ на гэта пытанне з метадалагічнага пункта гледжання вельмі неадназначны. Каб больш-менш навукова падвесці вынікі рэвалюцыі, неабходна звярнуцца зноў да сутнасных рыс рэвалюцыі, якія адзначаліся вышэй.

Адкрытыя масавыя выступленні рабочага класа практычна закончыліся святкаваннем 1 мая 1907 г., дзе пераважалі эканамічныя, а не палітычныя патрабаванні. Сялян з канца 1906 г. больш хвалявала аграрная рэформа і скасаванне выплаты выкупных плацяжоў. Салдацкі і матроскі рух пасля ліпеньскіх падзей 1906 г. рэзка пайшоў на спад. Ліберальны рух, хоць і меў у асноўным палітычную афарбоўку, быў адзначаны толькі падчас выбарчых кампаній у Дзяржаўную думу I і II скліканняў з мэтай мадэрнізацыі палітычнай сістэмы. Сапыял-дэмакраты на V з'ездзе РСДРП знялі лозунг узброенага паўстання як асноўнага сродку дасягнення сваёй мэты.

Як бачым, па дзеянні гэтых сутнасных рыс для розных сацыяльных і палітычных сіл рэвалюцыя завяршылася ў розны гістарычны час. Трэцяга чэрвеня 1907 г. царызм зрабіў толькі юрыдычныя захады па абмежаванні палітычных заваёў рэвалюцыі. У сувязі з гэтым ніякага дзяржаўнага перавароту не адбылося, паколькі новая палітычная сістэма, усхваляваная Маніфестам 17 кастрычніка, па сваім унутраным змесце захавалася.

Такім чынам, рэвалюцыя закончылася значна раней трэцячэрвеньскіх падзей 1907 г. Са зменай выбарчага закону па сутнасці пагадзіліся ўсе сацыяльна-палітычныя сілы. У адказ на дзеянні ўрада не адбылося ніводнага масавага пратэсту, як тое было пасля разгону I Думы.

Заканчэнне рэвалюцыі зусім не азначае яе паражэння, як лічылі прадстаўнікі партый сацыялістычнай арыентацыі (большавікі). Галоўная задача ўсякай рэвалюцыі — гэта барацьба за замену палітычнай сістэмы. Характар гэтых змен, глыбіня, сродкі дасягнення рознымі палітычнымі сіламі ўяўляліся рознымі. Так, калі разглядаць мэты асноўных апазіцыйных палітычных партый, то праблема ўлады для акцыябрыстаў была вырашана выданнем Маніфеста 17 кастрычніка. Для кадэтаў этап фізічнага насілля ў рэвалюцыі скончыўся адкрыццём работы Дзяржаўнай думы I склікання. Цяпер кадэты спадзяваліся, што далейшае рэфарміраванне палітычнай сістэмы будзе адбывацца праз думскую дзейнасць. Таму перамога для іх была палавінчатая. Для розных партый сацыялістычнай арыентацыі, якія планавалі дасягнуць галоўных палітычных мэт праз тэрор і ўзброеныя выступленні, рэвалюцыя пацярпела паражэнне.

Што тычыцца рабочага класа і сялянства, іх удзел у рэвалюцыі ў параўнанні з інтэлігенцыяй абумоўліваўся мэтай эканамічнага характару. Зыходзячы з гэтага, іх памкненні былі часткова задаволены. Так, рабочы клас дабіўся скарачэння рабочага дня, павышэння заборку, увядзення калектыўных дагавораў, сацыяльнага страхавання і г. д. Селянін з паўперсоны становіўся паўнапраўным грамадзянінам нараўне з іншымі сацыяльнымі групамі, атрымаў магчымасць набыцця зямлі ў асабістую прыватную ўласнасць. Усё гэта заваёвы рэвалюцыі, а не яе паражэнне.

У ходзе рэвалюцыі былі пастаўлены шматлікія нацыянальныя пытанні. Самае радыкальнае з іх — права нацыі на самавызначэнне і ўтварэнне незалежных дзяржаў — не здзейснілася. Але і ў гэтай галіне былі пэўныя заваёвы. У некаторых нацыянальных рэгіёнах пачало дазваляцца выкладанне ў школах на роднай мове, пачаў функцыяніраваць легальны нацыянальны, у тым ліку і беларускі, друк і г. д.

У большавіцкай, а затым і савецкай гістарыяграфіі даказвалася, што рэвалюцыя пацярпела паражэнне, аднак прызнаваліся і некаторыя яе заваёвы. Адзначалася, што Першая расійская рэвалюцыя з'явілася генеральнай рэпетыцыяй кастрычніцкіх падзей 1917 г. Яна ўзбагаціла тэорыю і практыку рэвалюцыйнай барацьбы, а большавікі набылі вопыт стварэння органаў дзяржаўнага кіравання ў форме Саветаў і інш.

Такім чынам, сцвярджаць, што Першая рэвалюцыя пацярпела паражэнне, а тым больш 3 чэрвеня 1907 г., няма навуковых падстаў. У той жа час лічыць, што яна перамагла — таксама не прыходзіцца.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 4.
2. Гл. падрабязней: *Жытко, А. П.* Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861—1914 гг. / А. П. Жытко. — Мінск: БДПУ, 2003.
3. Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: у 5 ч. / рэдкал.: А. П. Жытко (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДПУ, 2005. — Ч. 1: Урадавая сацыяльная палітыка ў аграрным сектары эканомікі. — 2005.
4. Аб пачатку рэвалюцыі гл.: *Жытко, А. П.* Метадалогія і некаторыя праблемы перыядызацыі Першай расійскай рэвалюцыі // Першая расійская рэвалюцыя: прычыны, ход, наступствы: матэрыялы рэсп. канф., Мінск, 27 кастр. 2005 г. / БДПУ, пад рэд. А. П. Жытко. — Мінск: БДПУ, 2005.

У. В. Здановіч

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна (Брэст)

ФОРМЫ БАРАЦЬБЫ НАСЕЛЬНІЦТВА НА АКУПІРАВАНАЙ ТЭРЫТОРЫІ Ў ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ: МЕТАДАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Гістарыяграфічны аналіз апублікаванай літаратуры паказвае, што сярод навукоўцаў і спецыялістаў, якія займаліся даследаваннем праблем барацьбы на акупіраванай тэрыторыі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, не было адзінства па класіфікацыі гэтай барацьбы. У першую чаргу гэта тычыцца паняцця «партызанская барацьба (рух)». Некаторыя лічылі неабходным уключыць у партызанскі рух і падполь-